

49
78 321
FRISHANSNAV

HELT ALENE

– DEN GODE, DEN DÅRLIGE OG
DEN SOCIALE DØD I DET DANSKE SAMFUND

IDA HOLST & MICHAEL HVIID JACOBSEN

*"Ensomhed er den yderste fattigdom"**Abigail van Buren/ Pauline Phillips***DEN GODE OG DEN DÅRLIGE DØD**

Alle mennesker har deres indgange til og udgange fra livet. På den måde er der noget almenmenneskeligt over såvel liv som død. Der findes imidlertid mennesker i vores samfund – tro det eller ej – der trods fintmaskede sociale sikkerhedsnet, mulighed for besøg af både hjemmepleje, besøgsvenner eller egne venner og slægtninge, netværksbaserede internetportaler som Facebook og lignende, lokalt foreningsliv og ikke mindst bureaukratiske systemers overvågnings- og kontrolinstanser – både lever og dør alene. Vi hører i medierne således fra tid til anden historier om, at man har fundet en død person i eget hjem flere uger eller sågar måneder efter dødens indtræden, og at det kun skyldes, at liglugten har bredt sig til naboeligheder, at postbuddet ikke længere har kunnet presse flere breve og reklamer ind gennem brevsprækken, eller at pårørende til sidst er begyndt at undre sig over manglende kontakt. Disse historier udgør en af skyggesiderne ved vores ellers veludviklede social- og velfærdsstat, eller måske er det blot en af de utilsigtede konsekvenser af den højt besungne individualiseringsbølge, som med tiltagende intensitet former vores tilværelse – en individualiseringsbølge, der indvarsler, at mennesker både har ansvar for omstændighederne ved eget liv og i sidste instans også for omstændighederne ved egen død.

I efterhånden mange år har man i såvel samfundspolitiske som samfundsvidenskabelige sammenhænge italesat det, der populært er blevet kaldt 'den gode død' eller 'den værdige død', som et ideal for den måde, hvorpå mennesker i vores samfund burde kunne tage afsked med livet på. En god og værdig død er særligt kommet på dagsordenen – på samfundsplanet såvel som i menneskers bevidsthed – som et opgør med årtiers dødstabilisering og dødsfortrængning og som et udtryk for fremvæksten af det, der bredt er blevet betegnet 'dødsbevidsthedsbevægelsen' i de sidste årtier af det 20. århundrede (Doka 2005; Walter 1994). Denne gode eller værdige død er ofte beskrevet med positive termer, der omhandler valgfrihed, medbestemmelse, autonomi, individualitet, selvkontrol, åbenhed, naturlighed, opretholdelse af sociale relationer og omsorg, pleje og fællesskab med ens nærmeste indtil det sidste (Sandman 2005). 'Den gode død' beskriver således den oplevede livskvalitet i den periode, der fører op til døden, og som kulminerer med det, der af den døende selv vurderes som en god død. Den amerikanske forfatter Stephen Levine har indfanget denne gode død med følgende sigende beskrivelse:

Når vi tænker over vores død, forestiller vi os at være omgivet af vores nærmeste venner, at rummet er fyldt af en uforstyrret fred, der stammer fra, at der intet mere er at sige, at der er orden i alle sager; med øjne, der stråler af kærlighed og med en sagte hvisken om den dybe visdom ved livets flygtighed, lægger vi os tilbage på puden med et sidste åndedrag, der undslipper os som et afklaret 'Ahh', mens vi roligt går lyset i møde (Levine 1988:8).

Modsætningen til denne gode eller værdige død, der er præget af fællesskab, fredfyldthed og afklaring, må nødvendigvis – såvel semantisk som oplevelsesmæssigt – være 'den dårlige død'. Men hvad er den dårlige død? I modsætning til de mange studier og diskussioner af 'den gode død', og ikke mindst de mange opslag på internettet, findes der stort set ingen definition af 'den dårlige død', ligesom der heller ikke er foretaget mange studier heraf. Akkurat som den gode død er den dårlige død udover at beskrive en konkret oplevelse også en normativ kategori, der beskriver nogle forventninger – kollektive som individuelle – til, hvordan man ønsker sig, at døden i sidste instans ikke skal udspille sig.

Man kan derfor ikke autoritativt angive eller diktere, hvad den gode eller dårlige død måtte være for andre, eftersom den kan variere markant fra person til person. Derfor kan man ikke automatisk antage, at det, der menes at være en god eller dårlig død for ét menneske, nødvendigvis også er det for et andet. Der er dog tilsyneladende visse fælles-træk.

På baggrund af mange diskussioner i forbindelse med foredragsaktiviteter om den gode død rundt om i landet i de seneste år har vi forsøgt – uden dog at aspirere til en systematisk eller statistisk underbygget undersøgelse – at spørge ind til, hvorledes folk italesætter eller forstår 'den dårlige død', hvis de selv skal sætte ord herpå. Fælles for mange af de beskrivelser eller scenarier, der blev sat på den dårlige død, er det, at de omhandler frygten for afmægtighed, afhængighed, manglende valgfrihed, langtrukken sygdom, udsigtsløs behandling, vegetativ tilstand eller tab af værdighed. Fælles for stort set alle de beskrivelser af den dårlige død, vi er stødt på, er imidlertid særligt frygten for at dø alene, frygten for den ensomme død, frygten for, at der ikke er andre tilstede i den sidste tid til at sikre, at de sidste uger, dage eller timer er i samvær med andre.

Frygten for at dø alene er formentlig universel og almenmenneskelig, men meget tyder dog på, at den i vid udstrækning knyttes til og ligefrem forstærkes af den værdi, som vores moderne samfund sætter på det at leve alene eller være uafhængig af andre. Den tysk-engelske sociolog Norbert Elias angav i sin tankevækkende men desværre noget oversete bog *De døendes ensomhed* (1983/-1985) tre måder at forstå fænomenet 'at dø alene' på. For det første kan betegnelsen henvises til, at man aldrig kan dele sin dødsproces med andre, at man altid vil være alene i døden, og at døden altid rammer det enkelte menneske. Det er *min* død, ikke andres. For det andet indfanger formuleringen 'at dø alene' følelsen af, at vores egen lille verden, der er unik for netop den, vi er, og som består af vores dybt personlige følelser, erindringer, erfaringer og oplevelser, for altid forsvinder, den dag vi dør. Vi dør altså alene i den forstand, at vi tager alt dette med os i graven. For det tredje henviser det til følelsen af at blive svigtet og forladt af de mennesker, vi i

livet føler os knyttet til. Kendetegnen for vores såkaldt civiliserede – og gennemgribende individualiserede – moderne samfund er ifølge Elias, at alle disse opfattelser af 'at dø alene' smelter sammen og udgør en samlet og forstærket oplevelse for mange døende (Elias 1983/1985:59). Han påviste således en indre sammenhæng mellem det at leve alene og det at dø alene, hvorom han skrev:

Den særlige prægning, som opfattelsen af at man dør alene har fået i den moderne tidsalder svarer til betoningen i samme periode af følelsen af, at man lever alene. Også på denne måde er opfattelsen af egen død nært forbundet med ens forståelse af sig selv, ens liv og karakteren af dette liv (Elias 1983/1985:60).

Forbindelsen mellem at leve alene og dø alene fremmes ifølge Elias således i almindelighed af selve det moderne samfunds organisering og særlige mentalitet, men meget tyder dog på, at det ikke er en oplevelse, som rammer flertallet af mennesker, netop fordi det moderne samfund også har formået at skabe de førnævnte sociale og bureaukratiske netværk, men at der er tale om en forbindelse, der i særlig grad rammer bestemte grupper af mennesker – dem uden familie- eller bekendtskabsmæssige netværk, uden social kapital og uden omgangskreds.

Tv-udsendelserne *Helt alene* på DR2 med Anders Lund Madsen som vært har inden for de seneste par år sat fokus på fænomenet 'dødfundne danskere' og de til tider relaterede situationer, hvor begravelsen finder sted uden deltagelse af venner og familie, og hvor pårørende til afdøde efterfølgende efterlyses i dagblade af offentlige myndigheder. Dette kan ses som et udtryk for det, der betegnes 'Eleanor Rigby-syndromet', der – med henvisning til den kendte Beatles-sang om den ældre ensomme kvinde Eleanor Rigby, der lever et liv i ensomhed, dør alene og hvis begravelse finder sted uden deltagelse af andre end præsten – beskriver den mere generelle usynliggørelse af visse befolkningsgrupper i livet og måske særligt forud for døden, som også Elias beskrev (Jacobsen

2008). De fortællinger, som udsendelserne *Helt alene* satte fokus på, aktualiserer således spørgsmålet om, hvordan det kan være, at visse mennesker i vores samfund falder igennem det sociale sikkerhedsnet, og hvordan mennesker i et veludviklet velfærdssamfund som vores kan dø, uden at nogen tilsyneladende savner dem?

Der kan angives en lang række af forskellige sociologiske forklaringer herpå, der hver især bidrager med værdifulde og vigtige indtryk. Nogle af disse forklaringer er rettet mod personlige og særegne enkelttilfælde, mens andre muligvis indfanger mere strukturelle eller sociale forhold som tiltagende individualisering, singlekultur, stigende geografisk mobilitet, det faktum at vi lever længere, flere aleneboende også i de ældre alderssegmenter, travlhed, urbanisering og medfølgende anonymisering, skabelsen af et A- og B-hold i forhold til social kapital osv. Disse forklaringer kan alle give et vist, indrømmet abstrakt, indblik i nogle af årsagerne til, at mennesker til stadighed – og i visse sammenhænge måske i stadig større grad end tidligere – risikerer at dø alene. For at gøre sådanne abstrakte sociologiske forklaringer mere levende og nærværende, bør de imidlertid suppleres med mere personlige beretninger fra det levede liv.

I denne artikel vil vi således forsøge gennem såvel generelle betragtninger som mere personlige beretninger at sætte ansigt på nogle af de situationer i vores samfund, hvor pårørende til afdøde efterlyses, og hvor der ofte er tale om, at de døde har oplevet en eller anden form for social deroute eller social død forud for deres faktiske dødsfald. For det første vil vi kort redegøre for fænomenet 'pårørende efterlyses' og de dertil koblede konnotationer såsom den mennesketomme og meningsløse begravelse og de dødfundne danskere. Dernæst vil vi præsentere fire cases, der hver især belyser de forhold – individuelle som sociale – som kan ligge til grund for, at visse menneskers død efterfølgende fører til efterlysning af mennesker, der kendte dem. Afslutningsvis vil vi med baggrund i begrebet om 'den sociale død' forsøge at fremkomme med såvel nogle forklaringer på årsager til som konsekvenser af

de personlige fortællinger, vi har præsenteret. Formålet med artiklen er således at vise, hvorledes vores samfund ikke formår at samle alle op, og hvordan nogen oplever at være svigtet af deres omgivelser i livet såvel som i døden.

MENNESKETOMME BEGRAVELSER OG DØDFUNDNE DANSKERE

Som nævnt er noget af det mest tragiske eller triste, man formentlig kan tænke sig, at mennesker dør alene. Det strider mod alle vores opfattelser af og forestillinger om 'den gode død', at mennesker skal forlade livet uden andres tilstedeværelse, uden at der afholdes en passende mindehøjtidelighed og uden at der er nogen, der græder ved graven over det liv, der ikke er mere. Det er dog også langt de fleste i vores samfund forundt, at der såvel forud som umiddelbart efter deres sidste åndedrag er en del aktivitet og socialitet, der sikrer, at de ikke forlader denne verden uden behørig opmærksomhed og omsorg.

Imidlertid tyder meget på, at der findes en restgruppe af en vis størrelse i vores samfund, for hvem udgangen på livet ikke udspiller sig med samme grad af nærhed og opmærksomhed, og hvis død ikke højtideligholdes af de nærmeste slægtninge og venner. Statistik fra Politiets Analyseafdeling og opgørelser fra Danske Kommuner har over den seneste årrække vist, at der er en gruppe på mellem 5-10% af alle danskere, der efter dødens indtræden findes af offentlige myndigheder – som regel i eget hjem. Det vil med andre ord sige, at op mod hver tiende af den danske befolkning vil blive såkaldt 'dødfundne', hvor det er politifolk, viceværter, hjemmehjælpere eller andre i offentlig tjeneste, der vil finde dem. I almindelighed ved vi meget lidt om, hvem disse dødfundne danskere er, der hersker desuden en del statistisk usikkerhed om det reelle antal af dødfundne, ligesom de konkrete årsager bag de enkelte dødsfald ikke er kortlagt. Men ikke desto mindre er det tankevækkende, at mennesker i det omfang, som tilsyneladende er tilfældet, kan udsluses fra livet uden synderlig opmærksomhed eller interesse fra deres nærmeste omgangskreds, såfremt de overhovedet har nogen. Dette er i vid udstrækning mennesker, der i såvel symbolsk som social for-

stand dør 'uden ansigt' – en anonymiseret og måske til tider endda ensom død uden mange af de iscenesatte og planlagte aktiviteter, vi i disse år ellers forbinder med en senmoderne eller postmoderne død (Jacobsen 2009).

En tilsvarende tendens kan ses i, at udtrykket 'begravelsen har fundet sted i stilhed' – der nærmest var dagligdagskost i dagbladenes dødsannoncer i sidste halvdel af det 20. århundrede som et udtryk for en udpræget privatisering af døden – nu har fået en ny

sælsom betydning, hvor det henviser til, at der med mellemrum afholdes bisættelser, hvor der ikke er andre tilstede end præst, kordegn og bedemand. Der er med andre ord ingen deltagelse af personer, som kendte den afdøde, eller som er bekendte med, at de er gået bort. Ligesom det er tilfældet med antallet af dødfundne, er også omfanget af denne type af mennesketomme begravelser behæftet med en stor grad af usikkerhed, men ikke desto mindre er der tale om noget, som de fleste præster har oplevet at skulle forestå på et eller andet tidspunkt. Den bosnisk-danske videokunstner Vladimir Tomic har i sin kortfilm 'Skyggernes dal' skildret den særlige stemning, der præger en sådan mennesketom begravelse og det meningsløse i salmesang, præstens gravtale og de minimalistiske ritualer, når de udføres uden deltagelse af pårørende til afdøde. Det er ikke stilhed og højtidelighed, men derimod tavshed og tomhed,

der ofte karakteriserer denne type af afslutningsceremoni.

Endnu en samtidstendens peger på, at fænomenet med, at mennesker dør alene, ikke er så sjældent endda. En af de senere års tendenser er indrykningen af annoncer i aviser, der efterlyser pårørende til afdøde. For år tilbage var dette ikke noget, man stødte på synderligt ofte, men der går højst et par dage mellem disse annoncer nu, og i flere af de store aviser kan man finde adskillige af disse 'pårørende efterlyses' samme dag, hvor offentlige myndigheder ønsker kontakt med familie eller venner til navngivne afdøde, som er blevet bragt ind af Falck eller politiet – ofte kan der være tale om de selvsamme mennesker, der er blevet fundet døde i eget hjem. Det er disse tilfælde, hvor pårørende til afdøde efterlyses, vi i det nedenstående vil gå i detaljer med, for at sætte ansigt på deres ellers ansigtsløse død.

NÅR PÅRØRENDE EFTERLYSES

Intet menneske lever eller dør uden at efterlade sig en eller anden form for indtryk på eller aftryk i andre menneskers liv – end ikke dem, der lever og dør alene. For at sætte ansigter på nogle af de mennesker, der gemmer sig bag annoncerne, der efterlyser pårørende, vil vi i det følgende præsentere nogle korte portrætter af en række mennesker, som de fortælles af nogle af dem, der trods alt kendte dem og mindes dem. Da Ida Holst har stået for researchen, vil vi gengive de fire nedenstående historier i en fortællende jægform. Hun har igennem en længere periode forsøgt at finde frem til, hvad det er for menneskeskæbner, der gemmer sig bag de ellers ret anonyme og lidet informative annoncer i aviserne.

Lad os understrege med det samme, at det, at man efter dødsfald efterlyser pårørende, ikke *nødvendigvis* betyder, som vi vil vise nedenfor, at afdøde er død i ensomhed, eller at der har været tale om en uværdig afslutning på livet. Det betyder heller ikke, at der slet ikke findes nogen pårørende, eller at den afdøde har henslæbt en længere periode i social isolation. Men det betyder, at der i forbindelse med

dødsfaldet ikke umiddelbart kunne lokaliseres familie eller venner, og at der derfor har været omstændigheder ved den afdødes liv og død, der bærer præg af en vis mangel på socialt netværk. Dette volder ikke kun praktiske problemer for politi og offentlige myndigheder i forbindelse med ligsyn, testamentering, rydning af bopæl samt afholdelse af begravelsesceremoni og begravelsesudgifter, men fra nyere internationale erfaringer ved vi, at det også gør det for andre personalegrupper, der kommer i kontakt med de afdøde, f.eks. ved ligsynet, hvor man ikke er i stand til at fastslå og derved drage en lære af de sociale omstændigheder bag, at den afdøde døde alene, men udelukkende må bygge på medicinske og kliniske årsagsforklaringer (Adams & Johnson 2008). At mennesker dør alene rejser således ikke blot moralske spørgsmål om vores samfunds evne til at tage vare på særlige svage, udsatte eller udstødte mennesker, men det udgør ofte også et praktisk problem for de professionelle, der i sidste instans skal tage sig af de afdøde, som ingen andre gør krav på at tage sig af. Lad os med disse ord vende os mod fortællingerne.

Grethe Corneliussen

I maj 2005 var der ti dødsannoncer i *Politiken*, hvor eventuelle pårørende blev efterlyst. En af dem drejede sig om Grethe Corneliussen, som blev 72 år.

Det er ikke muligt at få oplysninger hos kommunen, da jeg ikke har kendt afdøde, så i stedet vælger jeg at kontakte den kirke, hvorfra Grethe Corneliussen blev bisat. Ved en kommunal bisættelse bliver afdøde oftest bisat fra den kirke, der ligger nærmest pågældendes bopæl. Grete Corneliussen boede på Frederikssundsvej tæt ved Bellahøj Kirke.

Den kvindelige sognepræst, som hører til kirken, fortæller, at hun bisatte Grethe Corneliussen tirsdag den 17. maj kl. 11.00. Der kom ti personer til bisættelsen. Hvis jeg vil vide mere, så skal jeg henvende mig i 'Fuglereden', som er et værtshus på Frederikssundsvej. Præsten giver mig navnet på en mand, som var en god ven af afdøde. Det var ham, der henvendte sig til kirken i forbindelse med dødsfaldet.

Jeg tager forbi 'Fuglereden' kl. 17.30 en fredag aften. Jeg spørger bartenderen, om hun kender Grethe Corneliussens ven, og det gør hun. Han er desværre lige gået for to minutter siden, får jeg at vide. Bartenderen tilføjer, at han som regel er her, når værtshuset åbner, og at han måske kommer igen senere i aften.

"Jeg var med til at bære hendes kiste", lyder det fra en lyshåret kvinde ved bordet bagved. Lone, som kvinden hedder, fortæller, at Grethe Corneliussen kom meget i 'Fuglereden' og havde hele sin vennekreds der. Grethe var uddannet syerske. Hun var gift to gange, men begge ægtefæller døde fra hende. Da hun blev enke for anden gang, fandt hun vej til 'Fuglereden', hvor hun kom de sidste syv år af sit liv. Grethe døde af knoglecancer, fortæller Lone. Hendes mor og søster døde af samme sygdom. Grethe var syg længe, og de sidste tre uger af hendes liv var en hård tid. Hun var til sidst ikke andet end skind og ben. "Det var virkelig synd", siger Lone, og tilføjer, at Grethes bedste ven var der for hende under hele forløbet. Da Lone og jeg har talt sammen i en halv times tid, udbryster hun pludselig: "Der er han jo". Jeg vender mig om, og der ved indgangen kommer Grethes bedste ven. Lone kalder på ham. Jeg giver ham hånden, og han holder den fast. Jeg præsenterer mig selv og forklarer, hvorfor jeg er kommet. "Jeg skal have dit navn og dit telefonnummer, før jeg udtaler mig", siger han. Jeg skriver det hele ned til ham på et stykke papir. "Jeg skal kunne stole på dig", siger han. Jeg nikker. "Jeg vil ikke have mit navn nævnt noget sted". Jeg lover ham det.

Grethes bedste ven slapper lidt mere af nu. Jeg er ved at vinde hans tillid, kan jeg mærke. Han tager en slurk af sin øl og begynder at fortælle. "Det var hårdt at miste Grethe", fortsætter han. "Jeg har kendt Grethe i tre år, og jeg elskede hende. Hun var som en mor for mig. Hun har haft det hårdt, for hun mistede hele sin familie. Grethe troede ikke på Gud. Hun plejede at sige, at hvis Gud eksisterede, så ville han ikke have taget hendes mor, søster og to ægtemænd fra hende". "Men hun havde jo dig", siger jeg. "Ja", lyder svaret, "og modsat visse andre, så svigtede jeg ikke, da hun blev syg. Der burde have været mange flere med til hendes begravelse, men

de svigtede". "Måske magtede de det ikke", siger jeg forsigtigt. "Det sagde præsten også i sin prædiken", svarer han, "men de skulle have været der. Det var forkert, at de blev væk, og der er vist mange, som har dårlig samvittighed i dag".

"Men Grethe døde ikke alene", understreger Grethes bedste ven kraftigt. "Det er ikke for at promovere mig selv, men takket være mig, så døde Grethe ikke alene. Hun døde søndag den 1. maj kl. 6.15 om morgenen, og jeg var der". "Det er ikke for at promovere mig selv", tilføjer han, "men havde det ikke været for mig, så var der ikke kommet så mange til Grethes begravelse. Det var mig, der talte med præsten og ordnede det hele. Jeg var meget nervøs i den tid, der gik mellem Grethes død og hendes begravelse. Jeg var bange for, om der overhovedet kom nogen, og om det hele nu gik, som det skulle. Men det gik godt, og det var en smuk begravelse". Lone nikker bekræftende. "Præsten var sød, og hun holdt en meget personlig prædiken, og der var masser af blomster. Det er ikke for at promovere mig selv, men det var mig, der sørgede for, at kisten blev båret ud. Normalt lader man kisten stå tilbage i kirken, og så henter bedemanden den senere, men det ville jeg ikke have. Kisten skulle ikke stå tilbage, når begravelsen var forbi. Jeg ville ikke vende Grethe ryggen, da jeg gik ud af kirken. Jeg sagde til præsten, at jeg ville have, at kisten skulle bæres ud, og sådan blev det". "Kisten blev båret af tre kvinder og tre mænd", tilføjer Lone.

"Det har været godt at tale med dig", siger Grethes bedste ven inden jeg går. "Det har været rart at tale om Grethe. Jeg har ikke talt ret meget om hende, siden hun døde, men jeg er glad for, at jeg har talt med dig om hende. Jeg har det bedre nu".

Finn Hendriksen Koldbæk

Onsdag den 18. maj 2005 kommer der en efterlysende dødsannonce på en Finn Hendriksen Koldbæk, som blev 62 år. I dødsannoncen står der, at afdøde boede på Peder Lykkesvej på Amager.

I Solvang Kirke, som er den kirke, der ligger nærmest afdødes bopæl, får jeg en kold modtagelse af kvinderne på kordegnekonto-ret. "Vi oplyser ingenting. Det kommer ikke uvedkommende ved, hvornår andre skal be-

graves, og desuden siger vi ikke noget til nogen, som ikke viser legitimation". "Jeg kan godt vise legitimation", svarer jeg. "Det er jeg sikker på, at du kan, men du får ikke noget at vide", lyder svaret.

Jeg går forbi højhuset på Peder Lykkesvej, hvor afdøde boede. Via pedellen får jeg kontakt til Allan, som inviterer mig ud i sit kolonihavehus. Allan er venlig, og han vil gerne fortælle. "Jeg har kendt Finn i halvandet år", begynder han. "Finn havde ingen uddannelse, men hvis han havde været skuespiller, så ville han have fået alle forbryderrollerne, for sådan så han ud. Stor og grov var han. Han kunne være meget opfarende, og hvis nogen i en forsamling talte om sygdom, så kunne han finde på at råbe: "Det her er fandeme ikke lægens bord". Han var ikke spor interesseret i at høre om, hvordan andre mennesker havde det. Vi havde en bil sammen, og hvis der kom en ambulance bagfra, så ville Finn ikke køre ind til siden. "Det er jo ikke os, der er syge", lød hans svar."

Allan fortsætter med at fortælle: "Finn havde ikke ret mange venner, for han var noget af en ågerkarl, og han stolede ikke på nogen. Han var selvisk og ikke særlig sød. Han lånte gerne penge ud, men han tog 25% i renter om måneden. Lånte man 4.000 kr. den første i en måned, skulle man betale 5.000 kr. tilbage, når måneden var omme. Sådan var Finns regler. Der var derfor mange, der var lettede, da han døde, for så slap de for at betale deres gæld. Men Finn har da også nogle gange lånt penge af mig, men så var der ikke noget med renter. Når det var Finn, der skulle låne, så gjaldt pludselig andre regler".

"Finn var foruden ågerkarl også både klunser og kræmmer", beretter Allan videre. "Han kunne sælge alt. Fandt han et rustent søm på gaden, troede han straks, at det var en million værd, og han fik da også solgt det om end ikke til den fulde pris. Når han var på markeder, gik han rundt med en badge, hvorpå der stod: 'Den ærlige kræmmer'. Så stod han der og bildte folk en masse ind. Men han tjente gode penge. Han kunne også underholde og var god til fortælle. Men når hans løgnehistorier blev for tykke, så gik jeg. Der var

grænser for, hvad jeg gad høre på". "Finn har også siddet i fængsel flere gange. Først ungdomsfængsel og senere almindelig fængsel".

Allan fortæller, at han desværre ikke var med til Finns bisættelse. "Jeg var syg og indlagt på det tidspunkt", fortæller han. "Finn blev bisat fra Simeons Kirke den 23. maj. Det var Finns ven gennem mere end 30 år, der stod for begravelsen. Han bor i Gentofte i en kæmpe villa, så han havde råd til at betale. Finn kunne ellers aldrig selv finde på at gå med til andres begravelse eller give en femmer til en bærebutik. Alligevel kom der 12-14 venner og bekendte til hans begravelse".

Noget tid efter tager jeg kontakt til den præst, som bisatte Finn Hendriksen Koldbæk. Han er flink og giver mig et kopi af den prædiken, som han holdt ved Finns bisættelse. "Det, der står her, er blevet sagt i et offentligt rum, så der er ikke noget hemmeligt ved det", siger præsten. Han formidler desuden kontakten til Finns mangeårige ven Torben.

Jeg får lov til at besøge Torben i hans store villa i Gentofte. Torben fortæller, at Finn var hans barndomsven. De voksede op sammen, men mistede forbindelsen til hinanden, da de blev voksne. Senere i livet genoptog de kontakten, og Finn blev en god ven af huset og kom ofte i hjemmet. Finn havde både haft forældre og søskende, men af forskellige grunde valgte han dem fra tidligt i livet. I nogle år rejste han rundt med et cirkus, og hvis nogen fra kommunen spurgte om noget, så svarede Finn bare, at han var feriebar. Siden kom han ud at sejle. Da han ikke havde nogen uddannelse, fik han det groveste og hårdeste arbejde på skibet. I mange år rejste han verden rundt på den måde. "Finn levede et frit og farverigt liv med lidt for mange øl og lidt for mange cigaretter", fortæller Torben. "Jeg skældte ham tit ud, fordi han røg så meget", tilføjer han. Han bekræfter også, at Finn har været i fængsel flere gange. "Når man lever det liv, han levede, kommer man nemt på kant med loven".

"Finn boede i mange år i den store ejendom på Peder Lykkes Vej. Bebyggelsen er et sted for folk, som er kommet lidt ud i

tovene på den ene eller den anden måde. Finn var glad for sit liv der med vennerne, øllerne og cigaretterne. Han valgte selv det liv, og det var det liv, han ville have. Men samtidig kom han her hos min kone og mig, som vores gode ven. Han var meget glad for vores børn. Han var også med på flere af mine forretningsrejser til bl.a. Ægypten og Tyskland. Finn har også arbejdet som vicevært i nogle af mine ejendomme", tilføjer Torben.

Jeg får at vide, at Finn blev syg i januar i år. Lægen stillede diagnosen lungekræft. Det gik hurtigt ned ad bakke derefter, og den 9. maj kl. 15.10 døde Finn på hospitalet. "En af Finns venner kom kl. 15.00, og jeg ankom kl. 15.15", fortæller Torben. "Jeg besøgte Finns ven Allan samme dag for at fortælle ham, at Finn var død. Allan var indlagt på samme hospital på det tidspunkt". Torben spørger til, hvordan Allan har det.

Jeg får bekræftet, at der kom 12-14 personer til Finns bisættelse. "Jeg var med til bisættelsen, men jeg deltog ikke i gravøllet. Jeg sørgede dog for at bestille en varevogn med øl, som blev kørt til Peder Lykkes Vej. Så kunne folk tage de øl, de havde brug for. Der var vel en kasse pr. mand", afslutter Torben.

Preben Carlo Jensen

Torsdag den 26. maj 2005 er det eventuelle pårørende til en Preben Carlo Jensen, der efterlyses. Han blev 77 år. Afdøde blev bisat fra Sankt Jakobs Kirke på Østerbrogade. Otte personer mødte op til den kirkelige handling. De fremmødte var naboer og tidligere kolleger.

Præsten giver mig en kopi af prædikenen, og jeg får også telefonnummeret på Preben Carlo Jensens gamle kollega Jens. Kirketjeneren boede i samme ejendom som afdøde, og hun fortæller mig, at jeg også skal tage kontakt til Prebens overbo Sanne.

Jens vil gerne tale med mig om Preben, og jeg bliver inviteret til at besøge ham og hans kone Inge på Frederiksberg. Jens fortæller, at Preben var en enspænder og uden tvivl meget ensom. Han havde hele sit liv boet sammen med sin mor, og efter moderens død var han blevet i lejligheden. Preben var en venlig og hjælpsom kollega. Han bar på en ulykkelig kærlighed til en kvinde, der engang

svigtede ham. Det kom han aldrig over. Preben kom i sin ungdom og langt op i sit liv meget i Studenterforeningen og var i en periode medlem af seniorrådet. Han var også medlem af studenterkoret, hvor hans fine barytonstemme gjorde sig godt.

Jens og Inge viser mig to billeder af Preben Carlo Jensen. Han var en høj og kraftig mand. Brillerne er store, mørke og firkantede, og hårgrænsen vigende. Han smiler og danser på billedet. Han var ikke en køn mand, som Jens udtrykker det, men han ser rar ud.

Jens fortæller, at selvom Preben var noget speciel, så var han aldrig blevet mobbet på arbejdspladsen. Man respekterede ham, som han var. "Preben var et lidt naivt og meget godtroende menneske. Det skete bl.a., at han lånte penge til folk, og det var ikke altid, at han fik dem igen", fortæller Jens og tilføjer: "Han fik en meget høj studentereksamen, men aldrig en længerevarende uddannelse. Han var et intelligent og vidende menneske, men samtidig var han meget distræt. Hvis sømmen var løbet op i hans jakke, var det f.eks. ikke noget, han bemærkede".

En måneds tid senere får jeg aftalt et møde med Sanne, som var Preben Carlo Jensens overbo. Sanne fortæller, at hun bor på 4. sal i den opgang, hvor Preben Carlo Jensen boede. "Normalt talte vi ikke sammen", fortæller Sanne, "men jeg hilste altid, og Preben nikkede venligt tilbage. En dag opdagede jeg, at han var faldet ved sin hoveddør efter at have modtaget medicin fra et apoteksbud. Preben fortalte, at han var faldet på gaden for en måned siden, da han var på vej hen til bussen. Han var indlagt i to dage, hvorefter han blev sendt hjem. Han havde stærke smerter, og han kunne slet ikke komme på gaden. Der havde været en hjemmehjælper for at gøre rent tre dage før jeg fandt ham, men det kunne man ikke se. Lejligheden var ubeskrivelig svinisk, og i køkkenet lå der gammel muggent mad".

Sanne bliver følelsesmæssigt berørt, da hun fortæller om, hvordan Preben lå på gulvet i sin snavsede lejlighed. "Det var så uværdigt", fortæller hun. "Siden Preben kom hjem fra hospitalet, havde han måtte leve af mariekiks, småkager og vand. Han havde ikke andet, og han kunne jo ikke komme på gaden. Da jeg fandt ud af, at han ikke havde fået

noget ordentligt at spise i en hel måned, skyndte jeg mig op til mig selv og hentede to bananer til ham. Det tog ham en halv time at spise den ene banan, fordi han var så afkræftet. Jeg ringede efter hjemmeplejen. De kom, men de ville ikke tage ham på hospitalet. Det havde han det ikke dårligt nok til, sagde de. Hvor meget værre skal man have det, før I vil ringe efter en ambulance?", spurgte jeg. "Meget værre", lød svaret.

I den efterfølgende tid sørgede Sanne for, at hjemmeplejen kom hver dag. "Preben var et utroligt sødt og meget blødt menneske", fortsætter Sanne. "Han ville ikke være til besvær, og han skulle have det meget dårligt, før han ville ringe til nogen og bede om noget, og selv når det var nødvendigt, ville han ikke ringe. Nogle gange måtte jeg nærmest stå oven på ham for at få ham til at ringe og rykke efter hjemmeplejen. Ofte endte det med, at jeg selv ringede".

En dag, da Sanne kom ned til Preben, var der ingen, der åbnede. Hun ringede til hjemmeplejen for at høre, om de havde været der, og om der var sket noget. Her fik hun at vide, at Preben var død. Han var sovet ind dagen før.

Sanne tilføjer, at hun var meget i tvivl om, hvorvidt hun skulle komme til bisættelsen. "Jeg kendte ham jo næsten ikke, og jeg var bange for, at jeg skulle sidde i kirken helt alene. Jeg valgte dog at komme, hvilket jeg er glad for i dag. Det var overraskende, at der kom så mange til Prebens bisættelse. Det havde jeg ikke troet", slutter Sanne.

Ammar Allouache

Fredag den 13. maj 2005 kommer en efterlysende dødsannonce på Ammar Alla Ovache i avisen. Han var muslim og blev 70 år. Jeg finder ud af, at afdøde er begravet fra en bedemandsforretning, der tager sig af muslimske begravelser. Han har altså ikke fået en kommunal bisættelse.

Bedemanden fortæller, at afdøde kom fra Algeriet, og at hans navn var Ammar Allouache. Navnet i avisen var forkert. Jeg får kontakt til afdødes ven Youceff, som stod for begravelsen, og han vil gerne mødes med mig. Dagen efter mødes vi på

en café. En af Youceffs venner er også med. Youceff fortæller, at han har kendt Ammar Allouache i over 30 år. "Han kom fra Galmar i Algeriet, hvor han havde en stor familie. Jeg kender nu ikke noget til hans baggrund, for den ville han ikke tale om. Han ville kun tale om biler og mekanik. Han var uddannet mekaniker og var meget dygtig. Da han var ung, arbejdede han i Frankrig, men en god ven fik ham til København i midten af 60'erne. Vennen fik ham i arbejde hos Citröen, og her arbejdede han i mange år. Han var deres dygtigste mekaniker. Han var venlig af natur, men desværre også lidt sær. I de sidste mange år af sit liv var han psykisk syg. Han blev aldrig gift og fik derfor heller ingen børn. I alle de år, han opholdt sig i Danmark, boede han på klubværelser. Han fik aldrig sin egen lejlighed. Han boede på Nørrebro det meste af sit liv, men i de sidste år boede han i Gothersgade. Han var som sagt noget sær. Nogle gange sad jeg sammen med Ammar på en café og drak kaffe, men hvis der kom en af mine andre venner hen til os og satte sig ved vores bord, så gik Ammar. Han tog simpelthen sin kaffekop og satte sig ved et andet bord. Han var ikke interesseret i at tale med andre". Vennen ved bordet nikker bekræftende. "Jeg kendte ham ikke så godt, men han var ældre end mig, så jeg respekterede ham", siger han og fortsætter: "Jeg så ham et par gange på en café på Hovedbanegården. Han kunne godt lide at sidde der og se på folk. Han sad også ofte på caféen over Føtex her på Vesterbrogade, men den er lukket nu. Ammar havde ikke et godt liv," siger Youceff. "Han foretrak at holde sig for sig selv".

Da Ammar Allouache blev begravet, kom der ca. 100 personer til begravelsen. Flere af deltagerne kendte ikke Ammar, men de mødte op til et sidste farvel alligevel. "Som muslim møder vi op til vore landsmænds begravelse, fordi vi på den måde viser respekt for den døde, og fordi Gud bliver glad, når vi møder op". Youceff fortæller videre, at Ammar Allouaches begravelse begyndte kl. ti om formiddagen og sluttede kl. to om eftermiddagen. "Ammar så ud, som om han sov, da han lå i kisten", fortæller Youceff. "Jeg sørgede for,

at der blev taget billeder af ham, som kunne sendes ned til familien i Algeriet". Ved begravelsen blev der samlet 6000 kr. ind blandt de fremmødte. Pengene skulle bruges til en gravsten. Alle fik dog deres penge tilbage, for der var 60.000 kr. i dødsboet. Det vidste man dog ikke på det tidspunkt, så folk regnede ikke med at få deres penge igen. "Vi hjælper hinanden, og vi hjælper også dem, der ikke er muslimer", forklarer han. "Det er en del af vores kultur".

"Jeg har en ven, som kommer fra Galmar, hvor Ammar stammede fra", fortæller Youceff. "Han kender Ammars familie, og han spurgte dem, om de ønskede, at Ammar skulle begraves i hjemlandet. Familien svarede, at de ikke havde set Ammar siden han forlod Algeriet for over 40 år siden. Da de ikke kendte ham så godt mere, og da han havde boet i Danmark det meste af sit liv, så syntes de, at det var det mest naturlige, at han blev begravet i København". Youceff tilføjer, at mange danske muslimer ønsker at blive begravet i Danmark af hensyn til deres familie og venner, som bor her. Han fortsætter: "Jeg var den, der var tættest på Ammar her i Danmark, så derfor sørgede jeg for hans begravelse".

Ammar Allouache boede i Dronning Caroline Amalies Hus i Gothersgade. Jeg møder forstanderinden, og hun husker tydeligt den tidligere beboer. Da jeg fortæller hende, at jeg har talt med hans ven Youceff, og at der kom hundrede mennesker til hans begravelse, bliver hun bevæget. "Det er jeg meget glad for at høre", siger hun. "Da han døde, henvendte jeg mig til kommunen, men de ville intet sige, fordi jeg ikke var familie. Vi ville så gerne have stået for hans begravelse her i huset, men det måtte vi ikke for kommunen. De sagde, at de nok selv skulle tage sig af det hele. Vi måtte ikke få noget at vide om noget som helst. Jeg troede, at Ammar var blevet kremeret, for det bliver man jo, når man får en kommunal bisættelse. Det ville have været forfærdeligt, for som muslim må man jo ikke brændes. Det har virkelig plaget mig, og det er så dejligt at høre, at han fik en muslimsk begravelse, og at så mange mødte op".

Forstanderinden henter en lille sort taske, som hun har haft liggende på kontoret. "Det er Ammars taske med alle hans personlige

papirer”, fortæller hun. ”Der ligger ingen penge i, for dem tog han med sig, da han blev indlagt. Men hans pas og opholdstilladelse ligger her samt en masse familiebilleder, som han tog med sig, da han rejste fra Algeriet”. Hun fortæller, at Ammar ringede til sin familie i hjemlandet et par gange om året. Han glemte dem aldrig.

DEN SOCIALE DØD

Som de fire ovenstående fortællinger på hver sin måde illustrerer, er der en vis variation i de livsbiografiske, kulturelle og personlige omstændigheder, der fører til, at pårørende til de afdøde efterlyses efter dødens indtræden. Årsagerne til, hvorfor nogle mennesker i vores samfund kommer til at opleve, at deres livsafslutning og perioden herefter på den ene eller anden måde udspiller sig i kontrast til mange fremherskende forestillinger om den gode død, der betoner fællesskab, samvær og valgfrihed, er således forskellige. Trods disse forskelle er der dog også visse fællesnævner i fortællingerne – f.eks. vidner alle historierne om, at de døde enten selv med tiden har vendt mange af deres primære sociale netværk ryggen, eller at deres nærmeste med tiden har vendt dem ryggen. Ligeledes er det åbenlyst, at der er tale om mennesker, der på grund af forskellige typer af sociale og familiære problemer, fysiske/helbredsmæssige begrænsninger eller personlige karaktertræk hen ad vejen har oplevet en gradvis udtynding i deres sociale relationer, der efter deres død vanskeliggør opsporingen af de mennesker, der vil kendes ved dem.

Det er dog vigtigt atter at gentage, at det faktum, at pårørende efterlyses i avisannoncer efter dødens indtræden, ikke nødvendigvis er ensbetydende med, at vedkommende døde hverken ensom eller alene, hvilket flere af fortællingerne vidner om ikke altid har været tilfældet. Der er heller ikke nødvendigvis nogen direkte sammenhæng mellem det at være dødfunden af offentlige myndigheder, at ens begravelse fandt sted uden deltagelse af venner og/eller familie og at ens pårørende må efterlyses efter ens død. Men der eksisterer måske alligevel en vis sandsynlighed for, at disse fænomener ikke er helt uafhængige af hinanden. Meget taler for, at mennesker, der i årevis har oplevet, at deres nærmeste

slægtninge eller venskabskreds ikke længere – af forskellige årsager – spiller en aktiv del i deres liv, også i deres sidste levetid og tiden herefter måske vil blive marginaliserede og socialt usynliggjorte.

Det er desuden vigtigt at understrege, at disse fortællinger ikke kun er beretninger om brudte bånd, opløste netværk eller ensomme og ‘dårlige’ dødsforløb. Lypunktet i flere af fortællingerne er, at selvom disse mennesker – og med dem mange andre i vores samfund – lever og dør i en slags social skyggetilværelse, så er der stadig nogen i deres omgangskreds, der elsker, husker, savner og mindes dem. De var, når alt kommer til alt, alligevel ikke helt alene.

Disse fortællinger rejser dog samtidig spørgsmålet om, hvorledes vi mere generelt kan forsøge at forklare fortællingerne om pårørende, der efterlyses til afdøde? Et muligt svar vil være, at det er et fælles træk ved mange af fortællingerne, som vi her har givet fire eksempler på, at mennesker ikke bare automatisk integreres i sociale netværk, deltager i forpligtende fællesskaber og selvstændigt designer deres livs- og dødsomstændigheder, selvom mange senmoderne og postmoderne diskurser ellers ofte fremstiller tidsånden sådan. Det kan meget vel være, at dette er vilkårene for mange mennesker i vores samfund, men ikke for alle. For efterhånden mange år siden beskrev sociologen Erving Goffman således fænomenet ‘den sociale død’ i sit studium af den såkaldte ‘mortifikation af selvet’, som mennesker, der blev indlagt på psykiatriske hospitaler, oplevede i forbindelse med deres institutionalisering. De oplevede med andre ord, at deres selv og identitet – og dermed også deres menneskelighed – blev frataget dem ved indespærring (Goffman 1967). Som sådan relaterede Goffman ikke fænomenet social død til oplevelsen af døden, men både før og efter hans analyse har adskillige samfundsforskere vist, hvorledes den sociale død også udspiller sig i andre kontekster end på institutioner, og hvorledes samfund er med til at usynliggøre mennesker. Mange af de tidligere antropologer viste således, hvorledes social død også udspiller sig uden for institutionsmiljøer i

såkaldt 'primitive' stammesamfund, hvor ældre, svagelige, syge eller stigmatiserede individer blev udstødte og marginaliserede fra fællesskabet – og dermed i social forstand blev betragtet som døde – når de ikke længere tjente en funktion. Ligeledes har sociologer siden specifikt knyttet betegnelsen 'social død' til den måde, hvorpå grupper i vores samfund – men særligt syge og døende mennesker – oplever at blive isolerede og afsondrede fra fællesskabet i deres dødsforløb (Sudnow 1967; Glaser & Strauss 1965; Mulkey & Ernst 1991; Sweeting & Gilhooly 1991-1992; Johnston 2004).

Fænomenet 'den sociale død' aktualiserer således problematikken om, at mennesker kan dø socialt, før de dør fysisk/biologisk. Alt imens samfundet med medicinsk og teknologisk snarrådighed har medvirket til at sikre, at vores liv kan forlænges og døden udskydes mere end i nogen tidligere generation, har det måske også medvirket til, at mennesker i længere perioder end nogensinde før kan opleve at være socialt døde. Man kan angive en mangfoldighed af forskellige sociologiske forklaringer – individuelle som samfundsmæssige – på fremvæksten og tilstedeværelsen af den sociale død og de medfølgende fænomener som dem, vi har berørt i denne artikel, lige fra menneskers tiltagende travlhed og stress, urbanisering og anonymisering, stigende geografisk mobilitet og en ledsagende opløsning af lokale fællesskaber, differentieret social kapital, individualisering, globalisering osv., og hver for sig kan de givetvis bidrage med gyldige forklaringer på, hvorfor visse grupper af mennesker dør socialt, før de dør i fysisk/biologisk forstand, men de bidrager sjældent med løsninger på problemet.

Den sociale død er da givetvis heller ikke noget, man som samfund helt og aldeles kan udradere, selv såfremt man ønskede det. Der vil formentlig altid være mennesker, der – af den ene eller anden grund – kommer til at opleve en eller anden form for social død, både mens de stadig er i live, mens de dør og efter deres død, hvor deres pårørende må efterlyses, fordi de ikke umiddelbart kan lokaliseres. Men den er noget, vi i vores relationer til andre kan

tilstræbe ikke bliver en ufrivillig oplevelse, som mennesker udsættes for. Det er således et fælles ansvar at sikre, at ingen dør socialt, før de dør fysisk, med mindre det er deres eget valg. Kun derved kan vi sikre, at mulighederne for at opleve den gode død (hvordan den så end defineres og kodificeres) er opnåelig for alle. Lad os derfor afslutte denne artikel med at gengive Moder Teresas smukke og tankevækkende ord: "Intet menneske bør dø alene – alle bør dø med udsigten til et kærligt ansigt".

Henvisninger

- Adams, John & Julia Johnson (2008): "Older People 'Found Dead' at Home: Challenges for the Coroner System in England and Wales". *Mortality*, 13 (4):351-360.
- Doka, Kenneth J. (2005): "The Death Awareness Movement: Description, History and Analysis", i Clifton D. Bryant (red.): *Handbook of Death and Dying, Volume 2*. Thousand Oaks, CA: Sage Publications.
- Elias, Norbert (1983/1985): *De døendes ensomhed*. København: Tiderne Skifter.
- Glaser, Barney G. & Anselm L. Strauss (1965): *Awareness of Dying*. Chicago, IL: Aldine.
- Goffman, Erving (1967): *Anstalt og menneske*. København: Jørgen Paludans Forlag.
- Jacobsen, Michael Hviid (2008): "Eleanor Rigby-syndromet – om alderdom, ensomhed og social død i den senmoderne verden", i Michael Hviid Jacobsen & Mette Haakonsen (red.): *Memento mori – døden i Danmark i tværfagligt lys*. Odense: Syddansk Universitetsforlag.
- Jacobsen, Michael Hviid (2009): "Den ansigtsløse død – om de 'dødfundne' danskere", i *Den palliative indsats – fra lokalt projekt til regionalt samarbejde (10 års jubilæumsskrift)*. Århus: Det Palliative Team/Hospice Søholm.
- Johnston, Gail (2004): "Social Death", i Sheila Payne, Jane Seymour & Christine Ingleton (red.): *Palliative Care Nursing*. Maidenhead: Open University Press.
- Levine, Stephen (1988): *Who Dies? – An Investigation of Conscious Living and Conscious Dying*. Bath: Gateway.
- Mulkey, Michael & John Ernst (1991): "The Changing Profile of Social Death". *European Journal of Sociology*, 22:172-196.
- Sandman, Lars (2005): *A Good Death – On the Value of Death and Dying*. Maidenhead: Open University Press.
- Sudnow, David (1967): *Passing On: The Social Organization of Dying*. Englewood Cliffs, NJ: Prentice-Hall.
- Sweeting, Helen N. & Mary L. M. Gilhooly (1991-1992): "Doctor, Am I Dead? A Review of Social Death in Modern Societies". *Omega: Journal of Death and Dying*, 24 (4):251-269.
- Walter, Tony (1994): *The Revival of Death*. London: Routledge.